

FERDINAND VRÁBEL

VOJNA A POLITIKA. PRÍPADOVÁ ŠTÚDIA NA PRÍKLADE ČS. LEGIONÁROV V RUSKU (Nové ruské pohľady a hodnotenia)

The author of the study explores the relationship between politics and war through an analysis of the Czechoslovak Legions and the Civil War in Russia. Developments between the years 1917 and 1920, as well as subsequent events in Russia in the following decades up until today, serve as a classic example of the relationship between war and politics.

In the years 1917 – 1922, the Russian nation, together with its neighbours, went through a very difficult period of the Civil War. The events in Russia in 1917 – 1920 partially affected the Czechoslovak Army Corps, which were stalled there after the Bolsheviks had concluded peace with the Central Powers at Brest-Litovsk. Earlier Marxist historiography in the former Soviet Union and in Czechoslovakia viewed these events from a class and partisan perspective, and, under the pressure from communist ideology and censorship, echoed the positions of the Bolshevik leaders, particularly of Vladimir Lenin. After 1990, an opportunity for new approaches and a more objective view on this stage of Russian and Slovak history opened up in Russia as well.

Key words: War historiography; Russia; Ural; Civil War; Czechoslovak Legions; Russian historiography

Občianska vojna v Rusku plynulo nadviazala na prvú svetovú vojnu, ktorú sovietska a československá marxistická historiografia posudzovala výlučne z triednych pozícií. Najčastejší prívlastok viažuci sa k prvej svetovej vojne, ktorý sa v nej používal, bol „imperialistická“.¹

Obdobie rokov 1917 – 1922 patrí k najsmutnejším epochám v dejinách ruského národa. Pokiaľ ide o roky 1917 – 1920, ale najmä 1918 – 1919, tieto tragické udalosti sa čiastočne dotýkajú aj československého zahraničného vojska v Rusku – ruských légii. Už pre súčasníkov bola úloha Československého armádneho zboru (ruských légii)² v Rusku, najmä po „čelabinskom incidente“³,

¹ CHAVKIN, B. L.: Russkij front pervoj mirovoj vojny, 1. časť. In: *Novaja i novejšaja istorija*, 64, 2014, 1, s. 3 – 16.

² Pre československé zahraničné vojsko sa neskôr vžil termín légie, ale tento názov sa v čase prvej svetovej vojny nepoužíval. Čs. vojsko v Rusku sa nazývalo Československý armádny zbor alebo Československá revolučná armáda, neskôr po Štefánikových reformách od 1. februára 1919 Československé vojsko na Rusi a jeho príslušníci dobrovoľníkmi. V tejto štúdií sa však používa aj pojem légie, resp. ruské légie ako synonymum čs. vojska v Rusku.

³ Dňa 14. mája 1918 došlo na železničnej stanici v Čelabinsku k vyprovokovanej zrážke príslušníkov našich jednotiek najprv s rakúsko-uhorskými zajatcami a potom aj s predstaviteľmi sovietskej moci v meste. Materiál z vyšetrovania po prvýkrát uverejnil sovietsky historik Klevanskij, ale hodnotil ho z boľševického pohľadu, pretože jeho publikácia vyšla v Moskve v roku 1965. KLEVANSKIJ, A. Ch.: *Čechoslovackije internacionalisty i prodannyj korpus. Čechoslovackije političeskije organizacii i vojskije formirovanija v Rossii. 1914–1921 gg.* Moskva 1965, s. 201 – 204.

rozporuplná a hodnotila sa z rôznych hľadísk. Inak na toto obdobie a úlohu Čs. vojska v Rusku pozerali priami účastníci vtedajších udalostí a ďalší pamätníci z rozdielnych národných spoločenstiev a politických zoskupení, inak nasledujúce generácie, a aj historici v rôznych obdobiach, v ktorých sa striedali demokratické a totalitné režimy. Cieľom tejto štúdie je úvaha o vzťahu politiky a vojny na príklade československých légii a ich účasti v občianskej vojne v Rusku a zároveň aj pokus o podanie stručného prehľadu o základných problémoch spojených s hodnotením úlohy Československého armádneho zboru⁴ v Rusku, oceňovaním jeho úlohy v staršej historiografii a o zmenách, ku ktorým v odbornej komunite zaoberajúcej sa touto otázkou dochádza po roku 1989. Autor si pritom však nekladie za cieľ podať vyčerpávajúci a úplný prehľad, ani podrobnú analýzu celej literatúry k tejto otázke – jednak pre jej rozsiahlosť, ale aj pre zložitosť problematiky, na celkové spracovanie ktorej rozsah jednej časopiseckej štúdie nemôže postačovať.

Teoretik i praktik vojenskej vedy, pruský generál Karl von Clausewitz (1780 – 1831)⁵, sa na začiatku 19. storočia zamýšľal nad vzťahom politiky a vojny a jeho výrok, že vojna je pokračovaním politiky inými prostriedkami, sa stal už klasickým. Clausewitzovo poňatie, keďže on pod politikou rozumel takmer výhradne politiku zahraničnú, bolo doplnené ďalšími teoretikmi (okrem iného aj filozofom, politikom a vodcom ruských boľševikov Vladimírom Il'jičom Leninom) v tom zmysle, že vojna súvisí aj s vnútornou politikou toho-ktorého štátu. To platí aj o obrovskom vojenskom konflikte, prvej svetovej vojne, ktorú súčasníci nazývali Veľkou vojnou. V rámci nej sa vytvorilo aj Československé vojsko v Rusku a v ďalších krajinách ako armáda ešte neexistujúceho štátu, ale s politickým vedením, ktorého ústredie bolo v Paríži a jeho názov sa po viacerých zmenách ustálil na podobu Česko-Slovenská (resp. Československá)⁶ národná rada (ČSNR), ktorej vedúcimi predstaviteľmi boli Tomáš Garrigue Masaryk, Milan Rastislav Štefánik a Edvard Beneš.

Československé zahraničné vojsko (légie) začalo vznikať postupne od prvých dní vojny (v auguste 1914 v Kyjeve Česká Družina a vo Francúzsku Rota Nazdar) a od skromného začiatku niekoľkých dobrovoľníckych rôt sa postupne rozrástlo na skutočnú mnohotisícovú armádu. To však v ňom už boli aj mnohí bývalí rakúsko-uhorskí vojaci, ktorí sa dostali do zajatia. Po čase sa rozhodli vstúpiť ako dobrovoľníci do tvoriacich sa jednotiek bojujúcich za vznik samostatného spoločného štátu Čechov a Slovákov. Je veľmi zaujímavé a až neuveriteľné, že už od samého začiatku tohto zahraničného vojska sa jeho príslušníci hodnotili rozporuplne, a to pretrváva ešte aj dnes po sto rokoch! Vojaci z Čiech a Slovenska sa postupne rozdelili do troch veľkých skupín. Väčšina z tých, ktorí nepadli a nezomreli na choroby, skončila vojnu v rakúsko-uhorských uniformách či na rozkladajúcich sa frontoch, alebo v zajatí, podstatne menšia časť (uvádza sa jedna pätina až jedna štvrtina) vstúpila ako dobrovoľníci do československých légii a ešte menej z nich, asi 10 000 – 12 000, sa stali príslušníkmi boľševických červených jednotiek v Rusku. Časť súčasníkov, historikov a publicistov, vyzdvihovala tých rakúsko-uhorských vojakov, ktorí

⁴ Československá jednotka v Rusku začala vznikať v auguste 1914 pod názvom Česká Družina (tvorili ju väčšinou Česi, ale bolo v nej už v jej začiatkoch aj 16 Slovákov), ktorá sa postupne rozrástla na Čs. strelecký pluk (1916), Čs. brigádu (3 pluky, jar 1917) a 1. čs. divíziu. Po vzniku ďalších štyroch peších plukov v Poltavskej gubernii sa vytvorila aj 2. čs. divízia (5. pluk v Borispoli, 6. pluk v Pirjatine, 7. pluk v Berezani a 8. pluk v Baryševke) a v októbri 1917 máme v Rusku už Čs. armádny zbor (2 divízie a záložnú brigádu).

⁵ CLAUSEWITZ, von K.: *O válce*. Praha 2008.

⁶ Oba názvy sa používali striedavo, teda aj názov so spojovníkom (Česko-Slovenská) a aj názov bez spojovníka (Československá).

zachovali vernosť cisárovi a „nezradili“, iná časť zase vyzdvihovala legionárov ako „úctyhodných zradcov“, ktorí sa pričínili o oslobodenie Čechov a Slovákov a o vytvorenie samostatného spoločného demokratického štátu – Československej republiky. Stranička a triedna historiografia ich zase zatracovala a vyzdvihovala naopak len „internacionalistov“, ktorí bojovali bok po boku s boľševikmi. Hádám najznámejším z nich bol spisovateľ Jaroslav Hašek, neskorší tvorca nezaobudnuteľnej postavy českej a svetovej literatúry – dobrého vojaka Josefa Švejka.⁷

O udalostiach občianskej vojny v Rusku a úlohe légií sa v Československu mohlo objektívne písať len medzi rokmi 1918 – 1938, potom nastáva dlhé obdobie deformovania historického vedomia u obyvateľstva. Historici v oboch totalitách, hneď i červenej, pod rôznymi vplyvmi a s rôznou motiváciou, nielen pre ideologický tlak, ale často aj z vlastnej iniciatívy, skresľovali udalosti a úlohu významných osobností podieľajúcich sa na dejinách uvedeného obdobia, niektoré dôležité fakty zamlčovali a iné menej významné nadhodnocovali. Týka sa to napríklad aj úlohy českých a slovenských internacionalistov, ktorí v Rusku bojovali proti čs. légiám, dezercii z légií a vstupovania do červených gárd a podobne. Zveličoval sa aj ich počet, ktorý sa od viacmenej prijateľného čísla 6 000 postupne zvyšoval na 8 000 – 10 000, pričom najvyššie číslo dosiahlo až 12 000.

Pritom sa však už aj v období prvej Československej republiky, ktorá svoje ozbrojené sily budovala cieľavedome na legionárskych tradíciách – a československé légie v Rusku, Francúzsku a Taliansku sa stali jedným z uholných kameňov ideológie a zakladateľského príbehu Československej republiky, vyskytovali protichodné hodnotenia.⁸ Ovplyvňovala ich predovšetkým stranička príslušnosť, ale aj národnosť autorov. Potvrďuje to vtedajšiu možnosť slobodnej výmeny názorov a demokratický charakter tohto štátneho útvaru.⁹ Na jednej strane sa československé vojsko v zahraničí a jeho skutky, najmä účasť v rôznych bitkách na západnom, južnom aj východnom fronte a potom v Rusku, až nekriticky vyzdvihovala, na druhej strane dochádzalo zo strany komunistov, ľavicovo orientovaných príslušníkov légií a zo strany Nemcov, Maďarov, ale aj časti Rusov (bielych i červených) k deformáciám, skresľovaniu faktov a k preberaniu stranícko-politických a nacionalistických pohľadov na légie, ktoré často vyústili až do nevráživosti či nenávisť.¹⁰ Napriek tomu však prevládala taká tendencia, ako to vo svojom hodnotení výborne vystihol Jan Rychlík, že boj za samostatnosť Československa bol chápaný ako národná a demokratická revolúcia a legionári – často to boli sociálni demokrati s ľavicovými názormi, boli však

⁷ K tomu podrobnejšie pozri štúdiu MAREK, J.: Beránci, lvi a malé deti. Nekonečný spor o českého vojáka v letech I. světové války. In: *Historie a vojenství*, LXIII, 2014, 1, s. 94 – 113.

⁸ RYCHLÍK, J.: Legie a legionáři v české a slovenské tradici a historiografii. In: *Národopisná revue*, 21, 2011, 3, s. 170 – 180, 170 – 171.

⁹ Ako kuriozita stojí za zmienku aj fakt, že jeden z najväčších boľševických nepriateľov československých jednotiek Lev Davydovič Trockij po svojom vypudení zo sovietskeho Ruska koncom 20. rokov minulého storočia sa pokúsil získať politický azyl aj v Československu, ktoré mu ho však odmietlo udeliť.

¹⁰ Východiskom tu boli hodnotenia rôznych boľševických vodcov, predovšetkým Lenina. O jeho postoji pozri napríklad LENIN, V. I.: *Prejav na spoločnom zasadnutí Všeruského ústredného výkonného výboru, Moskovského soviету, moskovských závodných výborov a odborových zväzov 29. júla 1918*. Zobraňané spisy 37 (júl – marec 1919). Bratislava 1987, s. 33 – 52, 33, 34; Tenže: *Prejav na zhromaždení Varšavského revolučného pluku 2. augusta 1918*, tamže, s. 57 – 59, 58. Tenže: *Prejav na zhromaždení v Butyrskom obvode 2. augusta 1918*, tamže, s. 60 – 63, 61 a ďalšie. Pozri aj KAPLICKÝ, V.: *Gornostaj*. Praha 1955; VODIČKA, J.: *Jak jsme žili a bojovali*. Praha 1957.

medzi nimi aj takí, ktorí sa klonili skôr k pravicovému zmýšľaniu – aj sami sa považovali za revolucionárov.¹¹

Ruská historiografia po roku 1990 začala z nových aspektov skúmať nielen otázky prvej svetovej vojny a légii, ale napríklad aj prvú ruskú revolúciu (1905)¹², vojensko-politické ciele štátov Dohody v období prvej svetovej vojny¹³, úlohu významných osobností, napr. T. G. Masaryka¹⁴, vzťah histórie a zahraničnej politiky Ruska a mnohé ďalšie aspekty. Pre ruských čitateľov sú priamo objavné práce o úlohe Čs. armádneho zboru v Rusku, o pokusoch predstaviteľov „demokratickej kontrarevolúcie“ čeliť bolševikom¹⁵ alebo o hrôzach červeného teroru, čo sa predtým takmer celkom zamlčovalo.¹⁶ Pritom však nejde o obrat o 180 stupňov v hodnoteniach ruských historikov a o nové zamlčovanie faktov, tentoraz takých, ktoré by hovorili v prospech červených gárd a poukazovali aj na teror bielych vojsk, ako sa to často deje v iných národných historiografiách pri takzvaných „nových pohľadoch“ alebo „prehodnocovaní“ záverov marxistickej historiografie.

Prvá svetová vojna znamenala v prípade porážky Rakúsko-Uhorska a Nemecka pre Slovákov a Čechov možnosť oslobodiť sa z podmienok nerovnoprávneho života v rakúsko-uhorskej monarchii a založiť si vlastný spoločný štát, Československú republiku.¹⁷ To bol aj hlavný motív pre vznik a budovanie československých ozbrojených sil v zahraničí. Už tým sa československé vojsko významne odlišovalo od armád mocností – tie boli v službách politického a vojenského vedenia svojich štátnych celkov v záujme získania nových území, hoci sa ich účasť vo vojne a v propagande predkladala verejnosti ako „obrana vlasti“. Československé vojsko za cieľ dobývanie cudzích území nemalo, jeho vedenie legionárov viedlo k účasti vo vojne na strane Dohody s cieľom oslobodiť Čechov a Slovákov a vytvoriť nový, spoločný štát.

Tento prvý česko-slovenský odboj sa v minulosti hodnotil tiež z rôznych hľadísk, podľa toho, k akému táboru pisateľ patril stranicky či nacionálne. Niekedy sa úloha légii nadhodnocovala, inokedy sa zase podceňovala alebo prekrúcala a zdôrazňoval sa údajný „žoldniersky, imperialistický a intervenčný“ charakter légii. Aj v niektorých súčasných analýzach sa vyskytujú zbytočné pokusy všetko prehodnocovať a inak vykladať aj také veci, ktoré už dávno nie sú sporné. Napríklad vôbec neobstojí tvrdenie, že sarajevský atentát 28. júna 1914 vyvolal celoeurópsku

¹¹ RYCHLÍK, J.: *Legie a legionári*, s. 172. Ale nielen oni, aj memoáre najvýznamnejších predstaviteľov čs. zahraničnej akcie T. G. Masaryka, E. Beneša a mnohých ďalších majú vo svojich názvoch slovo revolúcia alebo revolučný.

¹² ŽURAVLEVA, V. I.: *Revolúcia 1905 – 1907 rokov v vospriatí amerických „džentľmenov-socialistov*. In: *Novaja i novejšaja istoria*, 63, 2013, 1, s. 63 – 77.

¹³ FOMIN, A. M.: *Vojenno-političeskije celi Velikobritanii na zaveršajhuščem etape Pervoj mirovoj vojny*. In: *Novaja i novejšaja istoria*, 62, 2012, 3, s. 72 – 91.

¹⁴ ZADOROŽŇUK, E. G.: *Štrichi k portretu Tomaša Garriga Masarika*. In: *Novaja i novejšaja istoria*, 62, 2012, 5, s. 151 – 164.

¹⁵ DMITRIJEVA, S. S.: *Srednij Ural v period „demokratičeskoj kontrarevolúcii“: načalo konca*. Graždanskaja vojna na Urale. Materialy meždunarodnoj naučno-praktičeskoj konferencii g. Kungur 7. – 8. okt’jabrja 2011 g. Perm 2011, s. 5 – 8.

¹⁶ Pozri napríklad JELTYŠEVA, L. Ju.: *Krasnyj teror v Kunguzre v gody Graždanskoj vojny*, Graždanskaja vojna, s. 17 – 21, LITVIN, A. L.: *Krasnyj i bjelyj teror v Rossii 1918 – 1922 gg.*, Moskva 2004; PUŠKAREV, B. S.: *Dve Rossii XX veka. Obzor istorii 1917 – 1993 gg.*, Moskva 2008.

¹⁷ Tento cieľ československého odboja sa zaujímavým spôsobom odrazil aj v názvoch jednotiek a aj vo vojenskej symbolike čs. légii, napr. v husitských a choďských motívoch, heslách – *Pravda vítězí, Za tú našu slovenčinu, Sloboda, rovnost’ bratstvo* a podobne. PURDEK, I.: *Vojenská symbolika československých légii 1914 – 1920*. Vojenská história, roč. 16, 2012, s. 157 – 180.

krízu; to je naozaj veľmi zjednodušené aj nepravdivé konštatovanie.¹⁸ Je všeobecne známe, že to bola pre Viedeň a najmä pre Berlín len vhodná zámienka na rozpútanie vojny. „*Teraz alebo nikdy!*“ – týmito slovami komentoval sarajevské vraždy nemecký cisár Viliam II. Samotná kríza však dozrievala celé desaťročia a jej prejavom bolo aj horúčkovité zbrojenie, vzrast militarizmu a rozdelenie sveta do dvoch nepriateľských vojensko-politických táborov – Dohody a Ústredných mocností.

Základné hodnotenia vojny v dobe socializmu boli také, že to bola imperialistická vojna, ku ktorej viedli kapitalistické rozpory a boj o nové rozdelenie sveta, ktorý sa vyhroutil v období najvyššieho štádia kapitalizmu – imperializmu.¹⁹ „*Imperialistické rozpory, jež se hromadily celá desetiletí, vyústily nyní v obrovskou srážku dvou vojensko-politických bloků. Hořlavin bylo v mezinárodní politice tolik, že se válečné plameny, jež vyšlehlý koncem července 1914 mezi Rakouskem a Srbskem, rozšířily za několik dní po celé Evropě, rostly dál a nakonec zachvátily celý svět.*“²⁰ Aj keď toto hodnotenie, založené na marxistickom svetonázore, bude potrebné modifikovať a doplniť o ďalšie aspekty, stále si v mnohom zachováva svoju platnosť. Vojnové ciele oboch skupín – Dohody aj Ústredných mocností – boli imperialistické a na ďalší priebeh vojny mala zásadný vplyv ako demokratická Februárová revolúcia v Rusku v roku 1917, tak aj Októbrová socialistická (boľševická) revolúcia v tom istom roku, a to ako revolučné východisko z vojny. Už sa však nespomínalo, že to bolo východisko len pre boľševikov... Naopak, boľševická revolúcia tým, že vyradila Rusko z vojny a vlastne zlikvidovala východný front, ohrozila víťazstvo Dohody a nesmierne posilnila tábor Ústredných mocností. Čoskoro sa však v Rusku začalo bojovať opäť. Tentoraz už nie proti Nemecku a Rakúsko-Uhorsku, ale Rusi proti Rusom, teda vlastní proti vlastným. V krajine vznikla nesmierne krutá a na veľké obete tragická občianska vojna, trvajúca až do roku 1922.

Vplyv tohto konfliktu na zázemie bol v Rusku ešte strašnejší ako vplyv vojny na Západe; predovšetkým preto, lebo vojna tu trvala o štyri roky dlhšie, ale aj pre krutosť boľševických vojsk a aj časti vojsk bielych (vojenské jednotky, ale aj lupičské bandy na Done, v Povolží, na Sibíri a na Ďalekom východe). Okrem organizovaných jednotiek, ktoré chceli zachovať ruské demokratické zriadenie, resp. ho obnoviť, v regiónoch pôsobili aj rôzne koristnícke skupiny samozvaných miestnych vládcov, atamanov²¹ a odštiepeneckých dôstojníkov. Rekvirovanie dobytka, obilia a ďalších komodít bez akejkoľvek náhrady bolo na dennom poriadku až do úplného vyčerpania všetkých zásob. Logickým následkom takého prístupu boli nasledujúce roky hladomoru v Rusku aj na Ukrajine, predtým svetovej zásobárni obilia.

V Rusku po Februárovej revolúcii existovalo dvojvládie sovietskych a roľníckych zástupcov a demokratickej (predtým označovanej za buržoázu, hoci v nej boli aj eseri – sociálni revolucionári, kadeti – konštituční demokrati a ďalšie občianske strany) Dočasnej vlády. Túto situáciu sa snažili využiť boľševici vydaním hesla „Všetku moc soviетom“ (radám robotníckych, roľníckych a vojenských zástupcov), z ktorých by potom postupne vytlačili ostatné strany – predovšetkým menševikov, eserov a kadetov. Dočasná vláda, uvedomujúc si toto nebezpečenstvo, preto v júli 1917 zbavila soviety moci. Po tomto kroku začali boľševici intenzívne pripravovať ozbrojené povstanie a zvrhnutie Dočasnej vlády, čo sa im podarilo 7. novembra 1917 (podľa sta-

¹⁸ MRVA, I. – SEGEŠ, V.: *Dejiny Uhorska a Slováci*, Bratislava 2012, s. 367.

¹⁹ LENIN, V. I.: *Imperializmus ako najvyššie štádium kapitalizmu*. Bratislava 1974.

²⁰ GUBER, A. A. (red.): *Dějiny světa svazek VII*. Praha 1965, s. 511.

²¹ Napríklad Grigorij Semjonov, Alexander Dutov a ďalší.

rého kalendára 25. októbra – preto ju bolševici nazvali Veľká októbrová socialistická revolúcia). O ruskej Dočasnej vláde sa v marxistických prácach písalo, že táto buržoázna vláda, ustanovená po víťazstve Februárovej buržoázno-demokratickej revolúcie v roku 1917, bola vraj len predstaviteľkou buržoázie a statkárov, uskutočňovala protiľudovú politiku, potlačovala revolučné robotnícke hnutie a pokračovala v imperialistickej vojne. O tom, že to bola vláda prechodná (dočasná), ktorej hlavnou úlohou bolo pripraviť demokratické voľby do nového zákonodarného ruského parlamentu, sa už väčšinou mlčalo.

Po bolševickej revolúcii v novembri 1917 ako vedenie ČSNR v Paríži v osobe jej predsedu T. G. Masaryka, tak aj veliteľ čs. vojsk v Rusku generál Vladimír Šokorov vydali čs. vojsku pokyny na zachovanie neutrality vo vnúroruskom spore. Spočiatku sa to aj darilo, ale už čoskoro sa na jednej strane dejú pokusy o zatiahnutie čs. jednotiek do boja proti bolševikom (2. pluk v novembri 1917 v Kyjeve) a na Done sa v rámci bielej Dobrovoľníckej armády začína tvoriť aj československý pluk.²² Na druhej strane ešte pri Bachmači (východne od Kyjeva) v marci 1918 bojujú československé légie bok po boku s bolševickými jednotkami proti Nemcom. To však bola už posledná priateľská epizóda a čoskoro sa z ruských červených gárd a čs. légii stali nepriatelia na život a na smrť.

O niektorých témach z obdobia prvej svetovej vojny a z nasledujúcich desaťročí sa však v dobe vlády komunistickej strany v Sovietskom zväze a potom aj v Československu nemohlo písať objektívne. Súčasný ruský historik a znalec občianskej vojny na Urale Alexander Michajlovič Kručinín o tom napísal, že počas sovietskej éry všetky prostriedky propagandy a historici občianskej vojny, pracujúci pod kontrolou straníckych ideológov, sa nezastavili ani pred falzifikáciou a silou-mocou presviedčali spoločnosť o existencii krutého a krvavého „*bieleho teroru*“. A v súčasnej postsovietskej ére sa dejú pokusy, hoci nemajú žiadnu oporu v prameňoch, klásť červený a biely teror na jednu úroveň a posudzujú sa ako mravne rovnocenné. Pritom sú podľa Kručinína od základov rozdielne. Červený teror bol štátnou politikou zameranou na zastrašenie určitých vrstiev obyvateľstva. Bieli také ciele nemali, a ak sovietske knihy opisovali, ako bielo-gvardejci vraždili robotníkov a roľníkov, zatajovali skutočnosť, že ich nevešali ako predstaviťov chudoby, ale ako čekistov²³ a bolševických komisárov či červených gardistov.²⁴ Krutosť niektorých bielych jednotiek a atamanských bánd sa vysvetľuje nedostatkom kontroly ústrednej vlády, snažiacej sa nahradiť bolševikmi odstránenú Dočasnú vládu, a svojvôľou miestnych veliteľov.

Čoskoro sa ukázalo, že vodca bolševikov V. I. Lenin a jeho najbližší spolupracovníci uprednostňujú svoj stranický a triedny záujem pred záujmami celého štátu a ruského národa. Postupne uvoľňovali zväzky so spojencami v Dohode, až napokon vystúpili z vojny proti Nemecku a 3. marca 1918 uzavreli pre Rusko nevýhodný a potupný mier v Brest-Litovsku. Mier potrebovali bolševici, aby si upevnili svoju moc v Rusku a v prvom rade porazili demokratickú ruskú opozíciu, a mier potrebovali aj Ústredné mocnosti, aby státisíce svojich zajatcov (ich počet sa odhaduje na 900-tisíc až milión) previezli z Ruska, posilnili nimi svoje jednotky na západnom a južnom fronte a pokračovali tak vo vojne, ktorú chceli víťazne ukončiť. Ako vidieť, aj tu sa ukazuje veľmi zreteľné prepojenie vojny a politiky: najprv vojna na východe proti Rusku, potom z politického rozhodnutia oboch strán – ako bolševikov, tak aj predstaviteľov Ústredných moc-

²² KUDELA, J.: *S naším vojskem na Rusi. I. V době příprav*. Praha 1922, s. 8.

²³ Črezvyčajnaja komissija – (skratka Čeka/čeka) bola mimoriadna komisia – úderný a trestný oddiel bolševickej strany.

²⁴ KRUCININ, A. M.: *Krasnyj i bjelyj teror v Rossii v 1917 – 1922 gg.*, Graždanskaja vojna, s. 3 – 4.

ností – uzavretie najprv prímeria, potom mierové rokovania a mierová dohoda z Brest-Litovska, ale v záujme pokračovania vo vojne – ako v Rusku (občianska vojna), tak aj na juhu a na západe Európy – pokračujúci konflikt Ústredných mocností a Dohody.

Podľa dohodnutých podmienok v tejto nemecko-rakúsko-uhorsko-ruskej mierovej zmluve sa výslovne stanovovalo, že Rusko prepustí a repatriuje všetkých nemeckých a rakúsko-uhorských zajatcov a nebude trpieť na svojom území žiadne vojenské útvary, ktoré bojujú proti Rakúsko-Uhorsku, Nemecku a Turecku. Legionárom teda hrozilo, že v prípade zajatia Nemcami budú vydaní Rakúsko-Uhorsku a tam popravení ako vlastizradcovia a rovnako v prípade odzbrojenia boľševickými vojskami budú taktiež repatriovaní do Rakúsko-Uhorska. Keďže v dohode sa uznávala aj nezávislosť Ukrajiny, vznikla pre Československý armádny zbor, ktorý sa nachádzal na Ukrajine, zložitá situácia, v ktorej mu hrozilo nebezpečenstvo obklúčenia nemeckými divíziami. Nemci mali početnú prevahu, preto sa velenie čs. jednotiek spolu s politickým ústredím, ČSNR v Paríži, rozhodli, že čs. jednotky sa z Ukrajiny presunú na východ. Masaryk vyjednal s ukrajinskými a ruskými predstaviteľmi²⁵ evakuáciu légií z Ukrajiny a ich voľný prejazd Ruskom. Týždenník *Slovenské Hlasy*, vychádzajúci v Jekaterinburgu, situáciu hodnotil takto: „*My československé vojsko bojujúce za tri roky v radoch vojsk ruských, brestlitovského mieru sme neuznali, ako ho neuznávajú ani starí spoločníci Ruska a ani sami povedomejší a čestnejší Rusi... S nami, československým vojskom, bolo tak, že pojdeme do Francie biť sa ďalej za svobodu. Íst' priamo na Rakúsko-Uhorsko sme nemohli, lebo nie sme taká sila, a dosť tam ešte takých cisársko-kráľovsko-panských otrokov, čo by nás boli vystrieliť a vyvešali. Boľševická vláda nás však, trebárs sme už boli uznani za autonómnu časť francúzskej armády, do Francie za 3 mesiace neprepúšťala, lebo tak jej rozkazovali z Berlína, Viedne a Pešti. K tomu v Nemecku a Rakúsko-Uhorsku vedeli, že tu sú ešte statisíce zajatých Nemcov a Maďarov..., na ktorých predsa ale toľko ešte mohli sa cisár pán a vlády spoliehať, že keď bude treba postavia sa proti nám, ktorí chceme rozdeliť Austriu i Maďarország.*“²⁶

Pri tomto preskupení Čs. armádneho zboru mal významnú úlohu železničný uzol Bachmač, ktorý sa nemecké velenie snažilo obsadiť a odrezat' tak cestu čs. jednotkám na východ. Pri prenikaní Nemcov do oblasti Bachmača bojovali naše jednotky dokonca spolu s boľševikmi proti Nemcom. Po úspešnej evakuácii z Ukrajiny sa však vzťah boľševikov a Čs. armádneho zboru začal meniť.²⁷ Keď boľševici zistili, že sa im napriek silnej propagande, do ktorej sa zapojili aj mnohí Česi a Slováci ľavicovej orientácie,²⁸ nepodarí získať väčšinu legionárov, aby bojovali za proletársku revolúciu, snažili sa légie najprv odzbrojiť, a keď im aj tento plán vyšiel len čiastočne, začali sa aj nepriateľské boľševické ozbrojené akcie proti légiám.

²⁵ V druhej polovici januára 1918 ukrajinská vláda svojím manifestom, tzv. IV. univerzáalom, vyhlásila úplnú samostatnosť Ukrajiny a priateľský pomer ku všetkým susedom. Boľševici dobyli Kyjev, ktorý vláda opustila, a sovietske Rusko pokračovalo v rokovaníach o mieri v Brest-Litovsku.

²⁶ S novým číslom! In: *Slovenské Hlasy*, 2, 29. júla 1918, s. 1. Poznámka: Citáty zo Slovenských Hlasov sú v pôvodnom pravopise.

²⁷ Príznačné je, že boľševici obvinili čs. jednotky, že ich zradili a odkryli krídla červéných jednotiek, keď odišli z Bachmača. Oni (t. j. boľševici) vraj naďalej chceli bojovať proti Nemcom. Už čoskoro však vyšla pravda najavo, keď sa začali v praxi realizovať ustanovenia mierovej dohody uzavretej medzi Ruskom a Ústrednými mocnosťami v Brest-Litovsku.

²⁸ Napríklad českí komunisti František Beneš a Karel Knoflíček v ruskej Pravde uverejnili už 22. novembra 1917 výzvu k českým zajatcom a dobrovoľníkom, aby nevystupovali proti ruskému národu a ruskej revolúcii a zložili zbrane, hoci museli vedieť o príkazoch na zachovanie neutrality čs. jednotiek. Klevety, In: *Československý vojak*. Zvláštni vydání, 23. novembra (6. decembra) 1917; KUDELA, J.: *S našim vojskem*, s. 82.

Pri odzbrojovacích akciách v Kursku a Penze dochádzalo k nedorozumeniam a situácia sa vyhrotila najmä v máji 1918, keď sa do Čel'abinska schádzali delegáti čs. vojska na predporady, po ktorých mal nasledovať snem alebo zjazd. Aj naše jednotky ako súčasť ruskej armády si po Februárovej demokratickej revolúcii rýchlo osvojili zmeny v ruskej armáde, zriadili si komitény (výbory) svojich zástupcov, volili si do nich delegátov, diskutovali a začali pripravovať snem čs. vojska. „*Naše vojsko plávalo tiež s vlnami ruskej revolúcie.*“²⁹ Je to pochopiteľné, veď po demokratickej revolúcii v roku 1917 súčasne s výstavbou nášho vojska vznikali aj zajatecké organizácie; členstvo v nich ukladalo svojim členom povinnosť vstúpiť do vojska. Do boľševickej revolúcie mali tieto organizácie často svojich zástupcov aj v sovietskych a komitétach, zúčastňovali sa na schôdzkach a vysielali rečníkov na mítingy.³⁰ Ale na naše vojsko to nemalo až taký zhubný vplyv, ako na ruské vojsko, ostatne zárodky demokratických inštitúcií v čs. vojsku sa začali tvoriť už dávno pred ruskou demokratickou Februárovou revolúciou v roku 1917. V zajateckých táboroch si dôstojníci a vzdelanejší vojaci uvedomovali cenu organizovanosti, a preto si medzi sebou volili dôverníkov, ktorí sa starali o spisovanie a evidenciu zajatcov, o spojenie medzi jednotlivými zajateckými tábormi a podobne. Presviedčali zajatcov s českou a slovenskou národnosťou, aby sa pripravovali na vstup do čs. zahraničného vojska, robili si evidenciu podľa profesií a vzdelania zajatcov a podobne. To sa výborne osvedčilo vtedy, keď boli potrební špecialisti a predstavitelia našich organizácií ich mohli ruskej strane ponúknuť na základe tejto práce zostavovanej evidencie.³¹

V ruskej politike sa diali stále zmeny, neprestajne sa schôdzovalo, a zatiaľ na fronte aj v tyle bujnela boľševická propaganda so svojimi lákavými heslami: robotníkom závody, roľníkom pôdu a vojakom mier a odchod z frontu domov. „*Vlny rozkladu bĳí i do nášeho hnutí, ale rozbĳejĳ se o tvrdou nacionálnĳ jednotu.*“³² Zostane jedným z veľkých paradoxov doby, že keď sa boľševickej agitácii s heslami „*Mier!*“, „*Pôdu!*“, prípadne „*Premeniť imperialistickú vojnu na vojnu občiansku!*“ podarilo úplne ochromiť a rozložiť ruskú armádu aj s pomocou demokratizácie pomerov v armáde (volené orgány, komitény, mítingy), po prevzatí moci v revolúcii v októbri 1917 boľševici začali veľmi skoro reorganizovať ozbrojené sily a vo vlastnej, tentoraz už Červenej armáde, upevňovať prísnu disciplínu. A tak vymoženosti ruskej demokratickej revolúcie z februára 1917 – volené orgány, predstavenstvá, komitény a hlavne snem či zjazd – sa vlastne udržali len v radoch čs. vojska v Rusku, a to až do vydania rozkazu č. 588 československým ministrom vojny generálom M. R. Štefánikom 16. januára 1919 a hlavne do jeho realizácie v nasledujúcich mesiacoch.

Po známych udalostiach, ku ktorým došlo 14. mája 1918 na železničnej stanici v Čel'abinsku³³, sa zvolení delegáti na svojom sneme v Omsku (23. júl – 4. august 1918) uzniesli pokračovať ďalej do Vladivostoku „*vlastným poriadkom*“, to znamená bez dohôd s boľševickými predstaviteľmi a v prípade potreby si uvoľnenie cesty (vtedy, kým vojna trvala, ešte verili, že sa čo

²⁹ KUSTRA, J.: Naše politické vedenie, In: *Slovenské Hlasy*, ročník 2, č. 2, 6. augusta 1918, s. 1.

³⁰ KUDELA, J.: *S naším vojskem*, s. 6.

³¹ ŠEBA, J.: *Rusko a Malá dohoda*, Praha 1936, s. 346 – 347.

³² Tamže, s. 7. Treba však dodať, že boľševická propaganda mala vplyv aj na niekoľko tisíc Čechov a Slovákov, ktorí neskôr vstúpili do červených „internacionalistických“ jednotiek. Spočiatku sa organizovali v Petrohrade (komunista František Beneš) a neskôr v Kyjeve okolo týždenníka *Svoboda*.

³³ KUDELA, J.: *S naším vojskem*; KLEVANSKIJ, A. Ch.: *Českoslovenští internacionalisté a legionárský sbor v Rusku*. Praha 1973.

najskôr dostanú na front na západe, do Francúzska) vynútiť so zbraňou v ruke. Súčasne došlo na niekoľkých miestach (Mariinsk, Zlatoust, Irkutsk a inde) k bojovým stretnutiam s boľševickými oddielmi, väčšinou z iniciatívy boľševikov, ktorí sa usilovali vyplniť Trockého rozkaz – odzbrojiť príslušníkov čs. jednotiek a internovať ich. A tak sa Čs. armádny zbor v Rusku dostal v podstate medzi dva ohne, a hoci nebolo v jeho záujme zasahovať do ruských vnútorných záležitostí (ostatne bol tu aj opakovaný Masarykov pokyn ako hlavy čs. zahraničného odboja zachovávať prísnu neutralitu a následne aj príslušný rozkaz ruského veliteľa zboru, generála Vladimíra Šokorova, aby vojsko zachovalo neutralitu).

Historik Victor M. Fic vo svojej práci o konflikte boľševikov a légii, ktorú podložil aj príslušnými dokumentmi, dospel k záveru, že konflikt úmyselne a po dobrej úvahe vyvolala boľševická vláda, pričom nemalú úlohu zohrali aj informácie od českých a slovenských ľavicových sociálnych demokratov, resp. komunistov, ktorí zámerne náladu v čs. légiiach v Rusku skresľovali a sovietskym predstaviteľom tvrdili, že väčšina legionárov sú stúpenci boľševikov. Vo veľkej časti odbornej literatúry ešte stále pretrváva názor, že konflikt vyvolalo československé politické a vojenské vedenie v spolupráci s Francúzskom a Anglickom a že tie ho aj financovali.³⁴

Čs. armádny zbor si musel cestu na východ do Vladivostoku vybojovať za cenu veľkých obetí; svedčia o tom hroby českých a slovenských príslušníkov légii rozsiate po celej Transsibírskej magistrále – väčšinou v blízkosti železničných staníc, ale na niektorých miestach aj mimo nich. Presný počet padlých sa nepodarilo nikdy zistiť, podľa známej štatistiky to bolo 4 112 príslušníkov nášho zboru, odhaduje sa však, že ich padlo alebo na choroby zomrelo až okolo päť a pol tisíca. Najintenzívnejšie boje prebiehali v Penze, Samare, Irkutsku, Nižne-Udinsku, Kansku Jenisejskom a na ďalších miestach. Na konci roku 1918 to bola uralská operácia v oblasti miest Kordon, Šumkovo, Kyn, Kungur a Perm. Po 15. januári 1918, keď generál M. R. Štefánik, ktorý bol práve v tom období na Sibíri, vydal v dohode s prezidentom Masarykom, československou vládou a Spojencami príkaz na stiahnutie čs. jednotiek z frontu, sa postupne účasť čs. vojsk na frontových operáciách skončila. Po tomto termíne sa čs. jednotky sústredili hlavne na udržiavanie prevádzky na Transsibírskej magistrále, ale dochádzalo aj k „poriadkovým“ výpravám proti štrajkujúcim robotníkom alebo proti boľševickým partizánskym skupinám, ktoré robili sabotáže okolo železnice, pričom hrozilo, že ak sa im podarí zničiť mosty a tunely, evakuácia našich jednotiek potrvá celé roky a vyžiada si obrovské finančné náklady. Túto úlohu sa legionárom v podstate aj podarilo splniť a boľševici poškodili z vyše 40 tunelov v oblasti Bajkalu len jeden. Niekoľko mostov, ktorých je v regióne tiež veľké množstvo, boľševici, alebo naopak bieli, pri bojoch poškodili, ale čs. vojsko ich opravilo, a tak sa mu podarilo celú trasu udržať v prevádzke.³⁵

Je nepochybné, že dohodové mocnosti sa snažili československé vojsko v Rusku využiť aj proti boľševickej revolúcii a k obnoveniu protinemeckého frontu v Rusku. Z rôznych príčin sa to nepodarilo. Jedným z faktorov pôsobiacich proti týmto plánom Dohody bolo aj to, že hoci v légiiach popri komunistoch a „internacionalistoch“, ktorí rady čs. vojska väčšinou opustili a prešli k červeným, boli aj krajne pravicové skupiny (najmä okolo R. Gajdu), väčšina legionárov proti Rusom bojovať nechcela a na občiansku vojnu pozerala ako na čisto ruskú záležitosť, do ktorej bude lepšie nezasahovať. Aj naši legionári vedeli, že s ich vystúpením sa ich položenie v Rusku

³⁴ FIC, V. M.: *The Bolsheviks and the Czechoslovak legion, The Origin of Their armed conflict March-May 1918*. New Delhi 1978, s. 347.

³⁵ Jeden z mostov zničili boľševici napríklad asi 30 kilometrov od Krasnojarska 20. januára 1919. JANIN, M.: *Moje účasť na československém boji za svobodu*. Praha 1923, s. 210.

a na Sibíri zásadne zmenilo tak, že stoja pred otázkou, či sa ruská armáda reorganizuje, či prídu spojenecké vojská a či sa vytvorí nový protinemecký front a či sa v takom prípade nemajú zrieknuť odchodu na francúzsky front. Až s odstupom času sa ukázalo, že to boli všetko len falošné nádeje, že k žiadnym väčším spojeneckým posilám nedôjde, a teda na východe sa ani neotvorí nový protinemecký front. „*Nechceme ospravedlňovať svoje vystúpenie v Rusku. Ospravedlnily nás samy široké vrstvy ruských i neruských národov, ktoré nenachodia dost' vďačných slov za svrhnutie násilnickej vlády, v jej službách bolo a je plno cudzincov, menovite Nemcov a Maďarov... Prosbou – hrozbou, veď tri mesiace sa náš odchod preťahoval a ešte vždy nás bola polovička v Penze – starali sme sa von a preč z Ruska. Vše mali a našli nejaké vykrútky, len aby nás zdržovať a keď sme sa nerozsykali sami, rozsypať, odzbrojiť nás silou a bude Nemcom a Rakúsku vyhované... 22. mája zvedeli sme o telegrame, ktorým čelabinské bolševici žiadali z Jekaterinburgu pomoc... 25. mája prešli bolševici od hrozby k skutku. Prepadli u Marjanovky pri Omsku náš ešalon a krome ranených zavraždili 28 našich bratov. 26. mája v Irkutsku z pulometov... prepadený bol náš ešalon, z ktorého zavraždili nám 15 bratov a ťažko ranili 33. 27. mája v Zlatouští odtiahnutý bol náš ešalon do skalného útesu a prepadený strelbou z pulometov a vintoviek. Zavraždené 6 a ranené 30 bratov. Podobné prepadenie stalo sa našim v Penze a Serdobsku.*“³⁶

Konečným precitnutím pre väčšinu legionárov bol protidemokratický prevrat admirála Kolčaka. Ním zvrhnutá akási nová dočasná vláda, „*Direktórium*“, v Omsku sa predtým vytvorila s podporou légii z menševikov a eserov a bola považovaná za legálnu predstaviteľku ruského národa a ruskej štátnosti na území, kde bolševici stratili moc.

Ako už bolo uvedené, spoločenské zmeny vo východnej a strednej Európe umožnili nový prístup k téme občianska vojna v Rusku a československé légie. Aj sami Rusi pociťujú, že je potrebné vyrovnáť sa s touto ťažkou kapitolou ich dejín a zhodnotiť udalosti týchto rokov objektívnejšie. Jozef Gregor Tajovský to vtedy opísal slovami: „*5. júla. Čím ďalej na západ, tým viac svedkov krasnoarmejského spôsobu boja. Ničia všetko, vrchy by radi zavalili našim v cestu, len by boju sa vyhnúť. Výtrhané kolajje, rozváľané mostíky a na väčších roztrepané vagony, vyšinitá lokomotiva; na 20–30 metrov vysokom moste srazené dva vlaky, ichž lokomotivy stretly sa práve na moste; jedny vozne zhorené, druhé dolámané stoja na kolajach a tretie, odtrhnuté, váľajú sa pod hlbokým brehom... To robia n a j a t c i a zločinci, ktorí v službe Lenina a Trockého nivočia celé Rusko, aby sa nemohlo ešte raz postaviť proti Nemecku, lebo bolo by po germánskej pýche!*“³⁷

Legionári si veľmi cenili, že k vystúpeniu (u marxistov to bola „*vzbura*“, ale tí zabúdali, že vzbúriť sa možno len proti legálnej vláde) proti bolševikom v Rusku v máji 1918 nedošlo na základe nejakého vojenského rozkazu, ale na základe uznesenia demokraticky zvolených delegátov na zjazde légii.³⁸ „*Keď sme sa v Čelabinsku sišli na predporady, čakal na nás veľký úkol: riešiť otázku, máme-li nechať náš odchod z Ruska na francúzsky front na osud, alebo vezmeme tvorenie tohto osudu sami do svojich rúk. Po klidnom uvážení bolo rozhodnuté, že z tohto ťažké-*

³⁶ Kto druhému jamu kope... In: *Slovenské Hlasy*, 2, č. 2, 6. augusta 1918, s. 3.

³⁷ GREGOR-TAJOVSKÝ, J.: *V ústrety*. In: *Slovenské Hlasy*, 2, č. 3, 12. augusta 1918, s. 3. Takéto hodnotenia Tajovského si neskôr vzali na mušku takí autori ako napríklad Ján Kvasnička, podľa ktorého bol Tajovský jedným z najreakčnejších príslušníkov čs. légii slovenskej národnosti.

³⁸ RYCHLÍK, J.: *Legie a legionári*, s. 170–180, 171.

ho polozenia je len jedno východisko: ísť ku predu silou.“³⁹ Jeden z najvýznamnejších výkonov zjazdu, ktorý, „držiac sa pevne demokratického ducha nášho dobrovoľníckeho vojska“, rozhodol vystúpiť so zbraňou „proti Sovietom na záchranu nášho hnutia. Vystúpením naše postavenie sa úplne zmenilo jak v Rusku, tak i pred celým svetom; zvlášte u spojencov sme si týmto získali výhodné polozenie.“⁴⁰ Na zjazde bol schválený aj „zákon o československom revolučnom sne-me aodbočke Národnej Rady. Nie menej vážné sú zákony a úpravy našej vnútornej organizácie. Tak: otázka dôstojnícka a poddôstojnícka; úprava platov; disciplinárny a súdny poriadok; zao-patrenie invalidov; jazyková otázka.“⁴¹

„Naša politika premenila sa (t. j. upustila od plánu previesť vojsko do Francúzska – pozn. F. V.), keď bolševistická vláda chcela naše vojská rozdvojiť, odzbrojiť, schytať do lágrov a vydať Nemcom na pospas. Vojská vystúpili proti tomuto macošskému zachádzaniu. Chceli ukázať iba zuby, ale pritom nezostalo. Z vystúpenia vyvinul sa boj skoro na všetky štyri strany Ruska proti bolševistickej vláde... My Češi a Slováci nakoľko sme sa už zamiešali do ruských vnútorných vecí a bojujeme s rusko-nemeckou t. j. bolševistickou vládou, musíme sa do ruskej politiky zamiešať i v Ufe, jestli by sa bratia Rusi nemohli dohodnúť.“⁴²

Aj preto sa časť príslušníkov našich jednotiek stavala proti Štefánikovej snahe zrušiť volené orgány v Čs. armádnom zbore v Rusku a zaviesť tam štandardnú situáciu a pomery ako v armáde hociktorého iného demokratického štátu. Aj keď s problémami, napokon sa Štefánikov pokyn v tomto smere aj realizoval. Bolo to známe nariadenie č. 588 zo 16. januára 1919. Časť ruských historikov aj pri výklade tohto Štefánikovho kroku pokročila a už neinterpretuje Štefánikovu cestu na Sibír v prvom rade ako pokus o intervenciu proti bolševickej vláde, ale ako misiu na záchranu čs. vojska a jeho bezpečnú evakuáciu z Vladivostoku domov. Druhý vážny aspekt v hodnoteniach účinkovania čs. légii v Rusku sa prejavuje aj v terminológii, ktorú ruskí historici používajú. Rozhodnutie légii prebiť sa do Vladivostoku so zbraňou v ruke a brániť sa proti bolševikom už neoznačujú za vzburu (*mjatež*), ale píšú o „vystúpení“ légii proti bolševikom, prípadne o povstaní (*vosstanie*).⁴³ Vcelku reálne a vecne sa opisujú aj bojové operácie, napríklad v oblasti stanice Kyn⁴⁴ alebo aj posledná väčšia spoločná operácia ruských (kolčakovských) vojsk a čs. légii v oblasti Permu a Kunguru v novembri 1918 – januári 1919.⁴⁵

Treba len dúfať, že nová ruská, česká aj slovenská historiografia légii bude v pozitívnom trende objektívneho skúmania dejín československého zahraničného vojska pokračovať a naďalej sa bude dariť aj prístupňovať jej výsledky jednak pre odbornú komunitu, ale aj pre záujemcov z radov širšej verejnosti.

³⁹ KUSTRA, J.: Sjazd československého vojska. In: *Slovenské Hlasy*, 2, č. 1, 29. júla 1918, s. 1.

⁴⁰ KUSTRA, J.: *Sjazd*. In: *Slovenské Hlasy*, 2, č. 3, 12. augusta 1918, s. 1.

⁴¹ Tamže.

⁴² JESENSKÝ, J.: K ufimským poradám. *Slovenské Hlasy*, 2, č. 5, 6. septembra 1918, s. 1.

⁴³ JELTYŠEVA, L. Ju.: *Krasnyj teror*, s. 17.

⁴⁴ SITNIKOV, M. G.: Zaňatije stanici Kyn i Kynskovo zavoda čechoslovackimi vojskami v okt'jabrje-nojabrje 1918 goda. In: *Graždanskaja vojna*, s. 48 – 47.

⁴⁵ KRUCININ, A. M.: Kungurskaja operacija (dekabr 1918 goda). In: *Graždanskaja vojna*, s. 45 – 54.